

TÁJÉKOZÓDÁS

KULTUSZTÁRGYBÓL GONDOLKODÓ

Balog Iván: *Politikai hisztériák Közép- és Kelet-Európában: Bibó István fasizmusról, nacionalizmusról, antiszemitizmusról*. Budapest: Argumentum Kiadó–Bibó István Szellemi Műhely, 2004.

Kovács Gábor: *Az európai egyensúlytól a kölcsönös szolgáltatások társadalmáig: Bibó István, a politikai gondolkodó*. Budapest: Argumentum Kiadó–Bibó István Szellemi Műhely, 2004.

PERECZ László

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Jogtudományi Tanszék
H-1111 Budapest, Stoczek u. 2; e-mail: pereczl@hotmail.com

A két kötetről érdemes együtt szólni, számos tényező összekapcsolja ugyanis őket egymással. Kovács Gábor is, Balog Iván is a mostanában születő magyar eszmetörténet diszciplínájának lassan már a középgenerációhoz számító művelői: Kovács munkásságának a politikafilozófia, Balog érdeklődésének pedig a társadalomelmélet áll a középpontjában. Mindkettejük munkája évtizedes kutatás eredményeit foglalja össze: mindkettő szerzőjének – kiemelkedő sikerrel megvédett – doktori értekezéseként is szolgált. Mindkét kötet megszületése sokat köszönhet a Bibó István Szellemi Műhely szakmai támogatásának: kézirat-fejezeteik megvitatásához a Műhely összejövetelei teremtettek fórumot, Kovács munkájának egyes fejezetei pedig a Műhely tanulmányköteteiben jelentek meg először. A két kötet, ráadásul, ugyanabban a könyvsorozatban, a Műhely és az Argumentum Kiadó közös vállalkozásaként elindított „Eszmetörténeti Könyvtár”-ban látott napvilágot.

A munkák – ez végül a legfontosabb közös jellemvonásuk – a mostanában megerősödő és intézményesülő Bibó-kutatások áramában születtek: nem csupán jeles egyéni teljesítményekként lehet számba venni, hanem a *tudományos* igényű Bibó-recepció megnyilvánulásaként kell méltatni őket. Ez a recepció, tudvalévően, a „Bibó-felejtés” hosszú évtizedei után kibontakozó Bibó-reneszánsznak a második hulláma immár. Az első, a gondolkodó halála utáni évtizedben – a kádárizmus alkonyán és az átmenet hajnalán – kibontakozó hullám, ugye, eminensen *ideológiai* jellegű: Bibó neve ebben hívószó, figyelemre méltóan sokféle hagyományra támaszkodó életműve pedig a rendszerkritikus értelmiség különféle irányzatainak közös nevezője lesz. Ez a recepció a személyiséget mutatja föl, aki képes volt nemet mondani a puha diktatúra csaknem mindenkitől elfogadott berendezkedésére; és az életművet állítja középpontba, ame-

lyikben minden demokrata fogódzóra találhat, legyen jobboldali vagy baloldali, konzervatív vagy szocialista, népies vagy urbánus, hívő vagy hitetlen. Ez az ideológiai recepció intenzív – neki köszönhetően lesz Bibó a magyar nyolcvankilencnek afféle titkos főszereplője –, ám óhatatlanul rövid ideig tart – a demokratikus átmenettel szükségképp véget kell érjen. Az utak elválnak: Bibó lassanként mindinkább terhes örökséggé válik. A jobboldal – mint a reflexív műltszemlélet és a kritikai nemzettudat gondolkodójával – látványosan szembefordul vele, a baloldal – mint élesen antikapitalista és határozottan szocialista gondolkodóról – rossz lelkiismerettel hallgat róla. Az újabb keletű Bibó-felejtés árnyékában azonban, fokozatosan, kevésbé látványosan, ám világosan fölismerhetően, megindul recepciójának újabb hulláma: az életműve ideológiai hasznosításán immár túlnövő, par excellence tudományos recepció. A háttérbe szorult ideológus helyébe itt a magyar eszmetörténeti folyamat jelentős szereplője lép: új keletű eszmetörténeti vizsgálódások kutatási tárgya. Bibó nevét ma, mint említettük, szellemi műhely viseli, életművének kutatására alapítvány jött létre: ezek közreműködői kitartó szorgalommal és figyelemre méltó színvonalon szervezik a konferenciákat, írják a tanulmányokat, állítják össze a tanulmányköteteket. Munkájuk nyomán ma számottevően többet tudunk a gondolkodóról – pályájának különböző szakaszairól és munkásságának egyes összetevőiről, az őt ért hatásokról és a gondolkodását más gondolkodókhoz fűző analógiákról –, mint akár egy évtizeddel ezelőtt.

Nos, Kovács és Balog könyvei háttérben ez a kutatási áramlat áll: egyéni teljesítményeiket ennek az új keletű Bibó-recepciónak a legjelentősebb megnyilvánulásai-ként kell szemlélnünk. A két monográfia között itt azonban megszűnik az analógia: immár a különbségük tűnik szembe. Kovács könyve ugyanis összefoglaló munka, Balog könyve ellenben problémacentrikus monográfia.

Kovács Gábor kötete tehát szintetikus igénnyel készült nagymonográfia. Szerzőjének ambíciója nem szerényebb, mint hogy egyetlen gesztussal törlessze a magyar eszmetörténet-írás régi adósságát: átnyújtsa a régen várt, ám mindeddig hiányzó, átfogó Bibó-monográfiát. A kötet mintha valóban a 19. századi pozitívista tudományosság *Leben und Lehre*-típusú nagymonográfiáinak példáját vállalná föl és igyekeznél követni: elmondani minden lehetőt Bibóról és a Bibó-művekről, földolgozni minden elérhető a Bibó-irodalom régebbi és újabb darabjai közül. A vállalkozás sugallta teljességigényt csupán az alcím látszik valamelyest korlátozni: a kötet – jogot végzett, tanulmányaiban jobbára történeti anyagot mozgató és pszichológiai módszert alkalmazó – hősét eszerint itt mint „politikai gondolkodót” fogjuk megismerni. Bibó – számos változása ellenére is figyelemre méltó egységet mutató – politikai gondolkodása a monográfia hívószava tehát: ez segíti a szerzőt, hogy ne tévedjen el a hosszú, többszöri kényszerű megszakításoktól tagolt életút rejtelmében, ne veszítsen irányt a kiterjedt, számos tematikus motívumot görgető életmű bonyodalmaiban. A részletes életrajzi rekonstrukciók, az aprólékos műelemzések és a kimerítő hatástörténeti vizsgálódások: mind erre a hívószóra vonatkoztatva nyernek értelmet.

A Bevezetés a kötet törekvését Bibó politikai gondolkodásának „rekonstrukciójában” és „kritikai elemzésében”, illetve az annak „közegét és sok tekintetben meghatározóját” jelentő „a szellemi-gondolati kontextusnak a megrajzolásában” határozza meg. A kontextus-rajzolás azonban, úgymond, „nem jelent mechanikus jellegű hatástörténeti megközelítést, hiszen egy valamennyire is jelentős gondolkodó föltétlen

több, mint az öt ért intellektuális hatások számtani összege. Azonban óvakodnunk kell az ellenkező végtől is: bármennyire is szuverén alkotó, mégiscsak olyan szellemi erőterben dolgozik, amelynek csomópontjai befolyásolják gondolkodásának irányát és karakterét. Ezek a csomópontok pedig alkotókat és műveket jelentenek” (13). A célkitűzés tehát a bibói teljesítmény természetére vonatkozó határozott előföltevésen nyugszik. Eszerint Bibó természetesen szuverén gondolkodó ugyan, ám kivételesen receptív szellem: gondolatvilágának egyes összetevői különféle forrásokból származnak, e források nélkül pedig gondolatvilága sem lenne az, ami. A bibói oeuvre ennek folytán nem érthető meg az öt ért szellemi hatások föltárása nélkül. Bibót megérteni tehát annyi, mint megkeresni és megérteni Bibó forrásait. Ebben a fölfogásban intim közelségbe kerül egymással maga a mű és a rá hatást gyakorló idegen művek: azonosul az interpretáció és a kontextualizálás.

Míndez az itt kiformalódó Bibó-kép tekintetében számos következménnyel jár. A legfontosabb ezek közül, hogy a bibói gondolkodás kialakulásának és átalakulásainak történetéről rendkívül aprólékosan részletezett ábrázolást nyerünk, a bibói politikaelmélet mai teljesítőképességének megítélésére ellenben jóval kevésbé nyílik lehetőségünk.

Bibó gondolatvilága ebben a monográfiában tehát, egyfelől, mintegy az olvasó szeme előtt születik meg. A bibói politikaelmélet itt nem kész szellemi terméknek látszik: fokozatosan kialakuló és folyamatosan átalakuló teóriának mutatkozik inkább. Fejezetről fejezetre végigkövethetjük, ahogy lépésről lépésre, egyik hatástól a másik hatásig kiformalódik az, amit Bibó politikai gondolkodásának nevezünk. A monográfia történeti tárgyalásrendet követve megy végig az életút egyes állomásain, minden fejezetben aggályosan sorra véve, az adott szakaszban éppen mivel gazdagodott a monográfiához gondolkodása. Ebben az értelemben a kötet kettősportrét egymást követő sorozataként is fölfogható: minden kettősportré együtt ábrázolja Bibót és éppen aktuális szellemi ösztönzőjét. A kettősportrét Bibó mellett szereplő alakjai – a bibói gondolatvilág meghatározó ösztönzői – rendre: Horváth Barna, Erdei Ferenc, Reitzer Béla, Németh László, Guglielmo Ferrero és Hajnal István. Kovács ábrázolásában tehát Bibó politikaelmélete előbb egyetemi professzora, Horváth Barna jogbölcseletének és liberális-anarchoszocialista világképének, gondolkodói karaktere pedig évfolyamtársaival, Erdei Ferencsel és Reitzer Bélával kötött barátságának hatására kezd kiformalódni, majd Németh László történetfölfogása és elitelmélete gyakorol rá meghatározó befolyást, hogy aztán Ferrero hatalom- és legitimitáselméletével megismerkedve munkássága legjelentősebb problémáira találjon, végül pedig Hajnal István kultúrkritikai jellegű, szociológiai irányultságú történeleméletét fölhasználva tovább finomítsa történelemfölfogását. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a monográfia nem a maga szabta történeti tárgyalásrendet követve vesz számba a Bibót ért legjelentősebb hatások közül kettőt, a kereszténység és a népi harmadikutasság befolyását – noha az előbbit kézenfekvően a családi háttér megrajzolása során, az utóbbit pedig a Márciusi Frontbeli politikai szerepvállalási kísérlet fölvázolása alkalmával tárgyalhatná –: mindkettőre az életrajz zárófejezetében, az idős Bibó világképét bemutatva, mintegy összegzőképpen tér ki (421–464).

A genetikus-történeti kontextualizálás háttérében ugyanakkor, másfelől, elhalványulni látszik a bibói teljesítmény kanonikus helyét firtató kérdésre adott válasz. Kovács szellemi életrajzot ír, hősének gondolati evolúciója érdekli tehát. Hogy végül is

hol a helye huszadik századi politikaelméletek sorában a bibói politikai gondolkodásnak, annak rögzítésében ezért monográfiája kevésbé tűnik érdekeltnek. A rendkívül aprólékos hatástörténeti elemzések és a figyelemre méltóan minuciózus műértelmezések árnyékában így háttérbe szorulnak a Bibó teljesítményét kortársi nemzetközi összehasonlításban reflektáló gondolatmenetek. Kovács nyilvánvalóan kiemelkedően művelt – a kortársi filozófiákban szerfölött jártas – olvasó, Bibót és forrásait olvasva többször ötlenek föl hát benne különféle mai szerzők és művek. Így szerzői asszociáció nyomán találkozunk például, a sebességnek a modern életvitelben betöltött szerepét problematizáló hajnali gondolatok bemutatása kapcsán Virilio (278), az 1956-os *Fogalmazvány* elemzése során Wallerstein (332), vagy az Uchrónia interpretációja alkalmával pedig Orwell, Huxley, Bradbury (396) illetve Bourdieu (403) nevével. Az ilyen típusú gondolatmenetek azonban, egyetlen kivétellel, nem látszanak többnek impresszionisztikus analógiákat rögtönző alkalmi megjegyzéseknél. Az egyetlen kivétel Bibó nemzetfogalmának és nacionalizmuselméletének – *A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai* tárgyalása keretében elvégzett – interpretációja. Kovács ennek során nem csupán Bibó kortársainak, Seton-Watsonnak vagy Carnak az elméleteit vonultatja föl: a nacionalizmusirodalom újkeletű, Ernest Gellner *Nations and Nationalism*-jével és Benedict Anderson *Imagined Communities*-ével induló hullámának darabjait is vizsgálódásába vonja (354–371). Az itt olvasható, imponáló színvonalú összehasonlító elemzéseknek ugyanakkor a kötetben nem akad párjuk: a történeti-genetikus kontextualizálás érdekeit szem előtt tartó vállalkozás egészétől szükségképpen idegeneknek kell maradniuk.

A monográfus talán önmaga is érzi a maga szabta megközelítésnek ezeket a korlátait, így kötetének végére Epilógust illeszt, mérlegre téve benne Bibó demokraciátfelfogását. A rövid fejezet vállalja magára a feladatot, hogy feleletet adjon a történetileg rekonstruált bibói politikaelmélet mai relevanciájának kérdésére. A felelet megfogalmazása magának Kovácsnak is alkalmat teremt rá, hogy kilépjen a hatástörténeti szálak szorgalmas fölfejtőjének és a művek alázatos értelmezőjének szerepéből, és önálló politikafilozófiai álláspont birtokában vonja meg a bibói teljesítmény mérlegét. Az 1944 álforradalmát, 1945 félforradalmát és 1956 forradalmát átélő és részben cselekvően alakító Bibó, olvassuk itt, a „rendszerváltozások specialistája”. Elképezéseiben a politikai demokrácia „egy átmeneti szakaszt követő majdani kívánatos állapotként” van jelen: a „demokrácia tömeglélektani, politikai, pszichológiai és intézményi előfeltételeinek kidolgozása” érdekli tehát (467–468). Normatív demokraciásképe, a korlátolatlan-korlátozhatatlan globális technokapitalizmus mai, a későmodern-posztmodern társadalom egész politikai szféráját átstrukturáló fejleményeinek fényében, ugyanakkor több szempontból is idejétmúltnak látszik. Kétségkívül a „huszadik századi magyar politikai gondolkodás legnagyobb, európai formátumú alakja” tehát, demokraciátfelfogásának azonban, „időtálló” bizonyuló összetevők mellett, akadnak „avítottak ható” elemei is (472).

Balog Iván munkája Bibó társadalomelméleti előföltevéseinek rekonstrukciójára vállalkozik: az egyensúly és a hisztéria fogalompárjára fűzve olvas újra néhány meghatározó Bibó-tanulmányt. Ebben az értelemben a kötet tematikus motívumokat megnevező alcíme – *Bibó István fasizmustól, nacionalizmusról, antiszemitizmusról* – túlságosan szerénynek látszik. Nem egyszerűen néhány bibói motívum földolgozásáról van itt szó: a bibói társadalomelmélet egészének működésében való bemutatásáról.

Balog fölfogásában az „egyensúly” és a „hisztéria” fogalma nem csupán valamiféle, a számos lehetséges egyéb közül taláalomra kiválasztott bibói fogalom: a bibói társadalomelmélet centrumát képező, egymással ellentétes, ám egymást kiegészítő társadalmi állapotokat, illetve folyamatokat jelölő kategóriapáros. Ha pontosan igyekszünk rekonstruálni őket, és gondosan megkíséreljük fölfejtani, miként érvényesülnek az egyes gondolatmenetekben, az életmű egészének meghatározó összetevőit leszünk képesek új fénybe állítani.

Az említett ellentétes alapfogalmak, tudvalévően, – Szilágyi Sándor ismert, szerencsés kifejezését idézve – az életmű „őstojásában”, *Az európai egyensúlyról és békéről* szóló, nagy formátumú töredékben bukkannak föl, az őket működtető módszert pedig Balog – saját, nyilvánvalóan inkább csupán afféle rögtönzött meghatározása szerint – az életmű „összejtjében”, a *Kényszer, jog, szabadság* című doktori disszertációban találja meg. Bibó módszerének szíve-közepe, állítja ugyanis Balog, a szinopszis: sajátképpen szellemi attitűdje és érvelési stratégiája – a természetlen vitákat és rossz diskurzusokat meghaladni, illetve helyettük új alternatívákat megfogalmazni törekvő szemlélet – egykori szegedi professzorának, jogbölcseleti mesterének, Horváth Barnának „szinoptikus jogelméletéből” ered. Bibó úgymond *ebben az értelemben* egész életében Horváth Barna-tanítvány. Ez, a *Sein* és a *Sollen*, a tények és az értékek egymástól neokantiánus szigorral elválasztott világát az alanyi szemléletben „egybelátó” – a kontinentális értékfilozófiai örökséget az angolszász-esetjogi jogszemlélet hagyományai-val kiegészítve megfogalmazott – Horváth-féle elmélet Bibó számára nem valamiféle, rövid jogbölcseleti korszakát befolyásoló teória: sajátos gondolkodói stílusának forrásként szolgáló, tehát életművének egészét meghatározó elképzelés. Így lesz, csupán Balog legjellegzetesebb megfogalmazásait idézve, *Az európai egyensúlyról és békéről* annak bizonyítéka, hogyan birkózik meg a „gordiuszi csomók átvágására” specializált Bibó a „szétválasztás, majd együttszemlélés feladatával” (113); a *Békeajánlat* módszere „a konfliktuális valóság és a problémára irányadó elvek, módszerek összenézése révén az ellentétes érdekek kölcsönös beszámítása” (154–155); *A magyar demokrácia válságának* a „határolt és tervezett forradalmat” megfogalmazó programja „a fennállót konzerváló, konszolidáló és az utópikus, forradalmi jellegű megoldások” „skizofrén módra” való „összekeverése” helyett azok „szétválasztása”, majd „összekapcsolása”, azaz „a Van és a Kell ellentmondásának” „technikailag kezelhetővé tétele” (32); vagy a *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után* a „társadalmi konfliktusok megoldásának” olyan kísérlete, amelynek során „az abban részesek álláspontjainak nem egyszerűen a számtani közepét kell venni, hanem össze kell vetni a legfőbb értékekkel, legitimációs elvekkel is” (206).

A bibói életműnek ez a beállítása a monográfus Balogot egyrészt arra kényszeríti, hogy figyelmen kívül hagyja hősének evolúcióját, másrészt ellenben megteremti számára a lehetőséget, hogy a bibói társadalomelméletet a mai elméletekkel összevehető, versenyképes teóriaként fogja föl.

A monográfia álláspontja szerint tehát, egyfelől, Bibó nézetei nem fejlődnek: megoldásaikban finomodnak és tematikusan gazdagodnak csupán. Bibó itt olyan gondolkodó lesz, aki a maga teoretikus előföltevéseire és sajátos módszerére azonnal rátalálva, munkásságának kezdetétől mindvégig lényegében ugyanazoknak a problémáknak ugyanolyan típusú megoldásával kísérletezik: elméletének változásai csak tematikusak, semmiképp sem gondolati jellegűek. A változatlanul ugyanazt és ugyan-

úgy csináló Bibó gondolatai így voltaképpen nem mutatnak fejlődést. A bibói életmű „egy tömbből faragott” voltát hangoztató szakirodalmi közhelyet Balog a maga részéről igyekszik a legkomolyabban megfogadni és a legkövetkezetesebben végiggondolni. Monográfiájában a figyelmes olvasó is csupán egyetlen szöveghelyet talál, ahol Bibó nézeteinek megváltozásáról esik szó: a szelekció, azaz a társadalmi rétegződés bibói fölfogásának módosulását említő bekezdésben (70–71). A monográfia Bibója autonóm gondolkodó, aki „antidogmatikusan, kritikusan” viszonyul a forrásaihoz, „az őt ért hatásokat” ezért „szuverén módon”, „kiigazítva” építi „saját szemléletébe” (85, 220). Horváth Barna szinoptikus jogelméletéről írottakon kívül érdekes gondolatmeneteket olvasunk tehát ugyan Ferrero legitimitáseméletéről vagy Hajnal István történelemszociológiájáról: mindezek azonban az itt megrajzolt Bibó-kép ábrázolásában a szuverén gondolkodó autonóm gondolatvilágába beépülő hatások csupán.

A monográfiában rekonstruált bibói társadalomelmélet, másfelől, összevethetővé válik a mai társadalomelméletekkel. Bibó műve ebben a beállításban nem saját korának hatásait asszimiláló, korabeli kontextusban értelmezhető alkotás: a benne elemzett problémák megoldásának ma is releváns, a kortársi elméletek piacán is versenyképes szellemi termék. Ez a monográfia nem annyira a bibói gondolatok történeti rekonstrukciójában érdekelt tehát: szisztematikus teljesítőképességének lemerésében inkább. Ha a másik kötetben a kortársi analógiák föllállítása csupán kivételszámba ment, itt főszabálynak tekinthető. Amikor Balog a mai elméleti szociológia vagy történettudomány diskurzusaiba helyezi Bibó megoldásait, a kortársi összehasonlításnak ezt a törekvését kell észrevennünk mögötte. Ennek a koncepciónak a beállításában így, ilyen összehasonlító kontextusban mutatkozik meg Bibó teljesítményének valódi jelentősége és válnak észrevehetővé annak esetleges korlátai. Jelentőséget méltatva, például, Balog így nevezi *A békeszerződés és a magyar demokráciát* a Historikerstreit „legtöbb darabjánál” sikerültebb írásnak (174–175), vagy a *Zsidókérdés*-tanulmányt „világviszonylatban is remekműnek” (253). A teljesítmény legfontosabb korlátját pedig Balog fölfogása szerint a bibói közvetítői és „társadalompszichiáteri” szerepfölfogás menthetetlen elavultsága képezi: a „»szociálpszichoterapeuta« szerepkör kéretlen fölvállalása” voltaképp maga sem egyéb „az ún. »közép-kelet-európai megkésettység«” jegyénél (57) – a „terapeuta szerepkörben rejlő paternalizmust a magyar társadalom már kinötte” (10), „[a] versenyelvű politikai pluralizmus ugyanis a közvetítői szerepkört nagyrészt feleslegessé, okafogyottá teszi” (57).

A kötet tudatosan fölépített deduktív szerkezetet mutat: Bibó társadalomelméleti előföltevéseinek – az egyensúly és a hisztéria fogalmának – rekonstrukcióját követően előbb az európai hisztériák, majd a magyar hisztéria bibói elemzéseinek rekapitulálását kapjuk meg, hogy végül a *Zsidókérdés*-tanulmány analíziséhez jussunk el. Az egyensúly-fogalom rekonstrukciója a szinopszis, az objektiváció és a hatalommegosztás fogalmának elemzésére, a hisztéria-fogalom rekonstrukciója pedig a „hamis helyzet”, a „politikai skizofrénia” és az „ördögi körforgás” bibói terminusának analízisére épül. Az európai hisztériák kapcsán *Az európai egyensúlyról és békéről* részletező – a német hisztéria és a németekkel határos országok hisztériái mellett az összeurópai egyensúly megbomlását és a válságból kivezető utakat is tematizáló – analízisét olvasunk. A magyar hisztéria vizsgálatának középpontjában a *Békeajánlat, az Eltorzult magyar alkot, zsákutcás magyar történelem, A békeszerződés és a magyar demokrácia, A magyar demokrácia válsága* és az 1956-os írások elemzése áll. A *Zsidókérdés*-tanul-

mány az ábrázolásban az életmű intellektuális és morális csúcsteljesítménye: nem csupán a kérdés nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő színvonalú földolgozása, hanem a fiatalkori, 1944 előtti antiszemitizmussal sikeresen, ám jellegzetes neofita önlicitálás nélkül leszámoló gondolkodó felelősségvállalásának lenyűgöző dokumentuma is.

A két kötet tehát, láthatóan, mintegy a most kibontakozó Bibó-kutatás egymástól eltérő lehetőségeit is reprezentálva, szerencsésen kiegészíti egymást: Kovács monográfiájának genetikus-történeti rekonstrukciójával szemben Balog monográfiája racionális-szisztematikus rekonstrukciót végez. A különbségek hangsúlyozása helyett azonban, térjünk vissza befejezésül ismét a hasonlóságokhoz.

Sem Kovács, sem Balog nem filozófiai traktátust ír: tudományos munkát készít. A tudományos vizsgálódás megkövetelte hűvös személytelenség fölszíne alól azonban mindkettejük munkáján átüt az – inkább filozófiai vállalkozásokat jellemző – egzisztenciális érintettség. Bibó Kovács számára is, Balog számára is több valamiféle, tárgyilagosan számba veendő „kutatási tárgynál”: óhatatlanul személyes-egzisztenciális jelentőségű alak marad a számukra. Kötetének előszavában Kovács anekdotikusan idézi föl a szellemi izgalmat, amit az első hazai Bibó-kiadás frissen megvásárolt kötetivel egy presszó sarokasztalához telepedve érzett, először olvasva bele a gondolkodó – korábban csupán rossz minőségű fénymásolatokból ismert – tanulmányiba. Monográfiájának bevezetésében Balog pedig afféle, mogyoróhéjba foglalt szellemi önéletrajzot ad, elmesélve benne, Bibó hogyan segítette őt előbb a saját lukácsista marxizmusával történő szakításban, utóbb mindenfajta szocializmussal szembeni distanciálódásban, a zsidókérdés-tanulmány meg hogyan nyújtott számára fogódzót a Holocaust „második generációs túlélő-szindrómájától” való személyes megszabadulásához. A megismerkedés óta eltelt éveket-évtizedeket Kovács is, Balog is intenzív munkával töltötte, a megismerkedés pillanatainak faszcináló hatása azonban mindkettejük könyvén érezhető maradt.

Mindkét szerző határozottan reflektálja végül a Bibó-recepció bevezetőnkben említett átalakulását, saját törekvéseit pedig ennek az átalakulásnak az erőterében igyekszik megfogalmazni. Kovács még inkább csupán veszteséget lát a politikai átmenet végigkísérő ideológiai Bibó-reneszánsz elmúlásában. A „rendszerváltás mézeshetei” múltán „a régi szembenállásokba meglepően gyorsan belemerevülő magyar közélet”, úgymond, immár „nem tud, és nem is akar mit kezdeni” Bibó integratív személyiségével és a rossz alternatívák fölszámolásán igyekvő munkásságával (10). Balog ellenben immár nyereséget is képes észrevenni Bibó „erőltetett politikai aktualizálásának okafogyottá” válásában. „Bibó triviális magától értődősége, kanonizálhatósága megszűnt, Bibó probléma lett” magyarázza, „és ez ideális szituáció egy zseniális szerző számára, hogy heurisztikus megközelítései életre keljenek, olvasóinak pedig ahhoz, hogy köldökszinórjáról leválva, önállóan értelmezzék, adaptálják, »lefordítsák« gondolatait... Így szemlélve, nyereségként kell felfognunk azt, hogy elvesztettünk egy kultusztárgyat, de helyette megismerkedtünk egy szuverén és nyitott gondolkodóval, aki csak tette a dolgát, akkor és ott, amikor és ahol kellett.” (9, 11)